

nagyon is sok és fáradtságos munka vár a kutatókra. Az eredmények azonban nem módosítják, még csak nem is gyengítik a monográfia állítását: „II. Rákóczi Ferenc a függetlenség, a társadalmi haladás, az egyetemes és nemzeti érdekegység, a hazaszeretet, a politikai elkötelezettség és erkölcsi nagyság egységét megtestesítő személyisége a magyar történetnek”

Varga Imre

Hatvany Lajos: Szalontától Pestig. (Cikkek, tanulmányok Arany Jánosról) Bp. 1977. Szépirodalmi K. 187 l.

A szakmai közvélemény úgy tudja, Hatvany Lajos legmaradandóbb irodalomtörténeti írásában Adyt, Petőfit és Gyulait hozta közelebb az olvasókhoz, azt kevesen tartották számon, hogy Arany János mennyire foglalkoztatta. Csalódnia kell annak, aki műelemzést vár e kis gyűjteménytől, mert a szerző inkább az életrajzi kutatás, árnyalatos lélekrajz és az elszánt vitázás elkötelezettje. A polémia feltűnik már a korai bírálatokban: Szinnyi Ferenc 1909-ben kiadott Arany kismonográfiájának esztétikai igénytelensége ellentmondásra ösztönzi Hatvanyt. (Arany János legújabb életrajza) S később is megőrzi kritikus hangját az Aranyt bálványozó, leegyszerűsítő, szociológiai és mélylélektani szempontokról tudomást se vevő ókonzervatív szemlélet ellenében.

Nem tagad meg azonban minden elismerést a „hivatalos tudomány”-tól. Van jó szava Voinovich nagy életrajzának első két kötetéről éppúgy, mint Pap Károlynak Arany irodalomtörténeti előadásait publikáló vállalkozásáról. (Ez utóbbiról szól az *Arany tanár úr* c. karcolata): Igazában mégis ott forrósodik föl a hangja, amikor Dóczy Jenő modern módszerrel és biztos intuícióval megírt regényes Arany-biográfiáját méltathatja (*Egészen közel Arany Jánoshoz*). Mellékesen: e megérdemelt dicséret azt is eszünkbe juttathatja, hogy Dóczy munkáját jogtalanul mellőzik a mai kutatók.

E bírálatokat összegyűjtve csak egyszer olvashattuk eddig, a könyv gerincét mégis három, jobban ismert tanulmány alkotja: *Szalontától Pestig, Arany költészetének társadalmi háttere, Arany, a kritikus*. A belőlük kirajzolódó gondolatmenet – nagyon röviden – így választható fel: „Négy évtizedet töltött Arany elmaradott falusi viszonyok között, amelyek ártottak életkedvének, s rendkívüli műveltségét némiképp egyoldalúvá tették. Tehetsége, kivált ember-

ábrázoló képessége révén művészete egészében a 19. század legnagyobb teljesítményei közé tartozik, mégis anakronizmust kell látnunk eposzteremtő szándékában. Elzárta őt ez a korszerű, városi alakokat mozgató regény (versesregény?) műfajától, folyóiratait is a közönségtől idegen, archaikus program korlátai közé szorította. Évtizednyi elhallgatásában éppúgy tükröződik e fölismert belső ellentmondás, mint a satnya, még kialakulatlan pesti polgárságból való kiábrándulás. Utolsó éveiben felszabadult, hivatott énekesé lett a főváros életének. Megmutatkozik a regény elhanyagolása egyébként korszakalkotó kritikai munkásságában is. Egyik legfőbb jellemvonása e téren, hogy nagy igények hordozója, embertelenül kérlelhetetlen tud lenni a szerény tehetségűek irányában.”

Fenti megállapítások beleilleszkednek Arany János per-újrafölvételébe, amely folyt ugyan a Nyugat megindulása óta, ám az 1932-es évforduló táján új lendületet kapott. Ekkor kavart vihart a nagy géniuszunk írói bátorságának problémája körül Móricz Zsigmond, Németh László ekkor fogalmazta meg elítélő szavait a *Buda haláláról*, *Toldi szerelméről*, mint a felbomlás benyomását keltő művekről. A lelki bénultság okait is már régebben fürkészik, Dóczy Jenő először 1924-ben értekezett „Arany János neurastheniája” címmel. Szerb Antal szintén sajnálkozik azon *Magyar irodalomtörténetében* (1934), hogy a Toldi szerzője nem írt regényt. Hatvany a 30-asok közepén keletkezett írásai tehát nem úttörők, de nagyobb terjedelműk, széles témakörük ellenére sem tekinthetők valamilyen szintézisnek az új szemlélet alapján. Hiányzik belőlük a rendszeresség, a népi írótaborral való polémia pedig olykor túlfeszített állításokra csábította a tanulmányírókat. (Megvilágításában szinte kizárólag tehernek, kölöncnek tűnik fel a nagyszalontai és körösi tartózkodás, a kismemesi hajdú-eredetet jobbára visszahúzó társadalmi erőnek láttatja). Azt még a vita indulata sem magyarázza, miért ábrázolja Hatvany „könyörtelen műbírálónak” (vö. *A zord kritikus* c. jegyzetet) azt az Arany Jánost, aki türelmessége, tárgyilagos irodalompedagógusi magatartása révén éppen ellentéte volt Gyulainak.

Sajnos a gyűjteményből nem hiányoznak a filológiai tévedések. Nemcsak az Arany-textusok hanyag közlésére gondolunk. Hisz a kiadó gondoskodása folytán az utolsó lapon – bár nem teljes számban – ráakadhatunk az idézetek helyes szövegére. Meglepőnek találjuk a szerzőnek azt a megjegyzését, hogy Arany „figyelmét elfordította Jókaitól”, „hallgatott a nagy fantáziájú kolléga

felől" (180. l.). Igaz, a *Szegény gazdagok*nak a *Szépirodalmi Figyelő*ben megjelent 1861-i, aláírás nélküli bírálatát 1949 előtt nem vették föl a kiadások, de elvégre Hatvany dolgozata 1959-ből való, s akkor már több mint 40 esztendeje beszonyította Várdai Béla, majd később Trencsény Károly (1930) Arany szerzőségét. Végül megjegyezzük, az irodalomtörténetírás több hasznát venné a gyűjteménynek, ha feltüntetnék volna az első közlés idején kívül annak pontos lelőhelyét is.

Nagy Miklós

Sipos Lajos: Babits Mihály és a forradalmak kora. Bp. 1976. Akadémiai K. 153 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 91.)

A Babitsot értékelő irodalom egyik kényes pontja kétségekívül az, hogy monográfusok, tanulmány- és cikkszerzők sarkítva fogalmaztak. Mindjárt hozzá kell azonban tenni, hogy ebben nem elhanyagolható szerepe volt *külső* szempontok érvényesítésének. Gondolhatunk arra, hogy a művek magyarázatánál analógiákat, zavaró párhuzamokat kerestek a belső összefüggések felderítése helyett, elsekélyesítve ezzel az esztétikai értékeket. Az újralendülő kutatások előtt így sürgető feladatként jelentkezett a feltáratlan dokumentumok számbavétele és ezzel együtt a téves nézetek korrigálása.

Ezek jegyében készült Sipos Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora* című tanulmánykötete. Bő két év kronológikus áttekintésére vállalkozott. A periódus, amelyről szól, eseményekben igen gazdag, s szinte kínálta a lehetőséget arra, hogy történeti fordulópontok köré csoportosítva dokumentálja Babits tevékenységét. A változások logikájának megértéséhez elengedhetetlen legalább a folyamatszerűség jelzése. Ezért foglalja össze a szerző mindazt, ami 1918 szeptemberéig a költő háborúellenes politikai gondolkodásából lényeges. Babits tájékozódását és elképzeléseit a világháborút megelőző évekből magyarázza, külön kiemelve az 1915-ös év jelentőségét. Ennek helyességét a dolgozatban közölt tényeken túl igazolja még, hogy a hadvezetés ettől kezdődően fordított különös gondot a közvélemény „megfelelő tájékoztatására.”

Az antimilitarista tevékenység határozottabb vonulatát a Szabó Ervinnel történt megismerkedéstől válaszolta a szerző. Kapcsolatukban kölcsönhatás érvényesült, a „képzett marxista” a szociológia tudományáról, politikai kérdésekről

beszélgetett szívesen, s Babitscsal az értelmetlen öldöklést ellenző lírikusok egyik vezéregyéniségét vonhatta baráti körébe. Természeteszerű, hogy az eszmecsereknél el kellett jutni a tettekhez, amelyekkel a kor értelmiségének kívántak példát adni. Ahhoz, hogy a szerző erről reális képet rajzolhasson, meg kellett a költő helyét határozni abban a bonyolult viszonyrendszerben, ami egyfelől a különböző csoportosulások törekvéseit, másrészt pedig a vezéregyéniségek helyzetét jellemezte. Babits és Szabó Ervin barátságát „sorsuk és egyéniségük rokon vonásai” (13. l.) szabták meg, s különösen lényegesnek mondja Sipos a „tisza moralitás” iránti érzékenységet. A *viszonyításnak* ckként minősítő szerepe van. Így bánik vele a dolgozat írója is, amikor elhatárolja Babitsot Ady forradalmi hevétől, aláhúzza világképének zártságát. Ez a viszonyítás egyben jelzése azon lehetőségnek, amire a tettek épülhettek. A háború befejezése előtt ezeknek egyik terméke a kanti béke-gondolatok tolmácsolása, a másik az *Éljen a köztársaság* című röpirat.

Az utóbbi tüzetes vizsgálatával arra figyelmeztet a szerző, hogy a történelmi pillanat mily gyors és következetes gondolkodásra-érvelésre sarkallta a költőt. Nem lehet kétséges, hogy amit leírt, az 1918 őszének eszményeivel függ össze. Sipos helyesen értékelte szűkítésnek és nem teljesen megalapozottnak az írással kapcsolatos korábbi nézetet, miszerint Petőfi naplójára és versére épített Babits. Visszaemlékezések és korabeli dokumentumok egyaránt arra mutatnak, hogy tettvégya mindig megtalálta a szükséges új formát, s a poeta vállalta a reá háruló feladatokat teljesítését.

A költő nézeteinek sarkpontja volt, hogy a forradalomból új forradalom csírázhat. Ezt összevetve a gyorsan pergő eseményekkel, kézenfekvőnek látszik a következtetés, miszerint Babits nem maradhatott kívül a sodráson. Annál kevésbé, mert sokan voltak, akik tőle várták az iránymutatást magatartásukat illetően. Ugyanakkor érthető, hogy a költő nem haladhatott – mai értelemben vett – következetes eszmei tisztánlátással (erre ismeretségi köréből kevesen adhattak példát), és amikor jelentkeztek a forradalmi idők gondoljai, nehézségei, inkább riasztották, mint vonzották a politikai harcok. Szerepet vállal a Vörösmarty Akadémia megszervezésében és a közoktatási reformtervek végrehajtásában. A társaság célkitűzéseit vizsgálva hangsúlyozza a szerző, mennyire lényeges a korabeli fogalmak tartalmi körülhatárolásának pontossága. Ott is figyelmeztet erre, ahol Babits